

**TARIXIY RIVOJLANISH, MADANIYAT VA MA'NAVIYAT
TARAQQIYOTI***Boltaboyev Abdug'ani Mamirovich**Farg'ona davlat universiteti Harbiy ta'lim fakulteti**O'qituvchisi*

Madaniyat (lotin tilidan cultura - yetishtirish, tarbiyalash, ta'lim, rivojlanish, hurmat qilish), jamiyat va inson taraqqiyotining tarixan belgilangan darajasi, odamlarning hayoti va faoliyatini tashkil etish turlari va shakllarida, shuningdek ular tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlarda ifodalanadi. Dastlab madaniyat tushunchasi insonning tabiatga maqsadli ta'sirini (erga ishlov berish va boshqalarni), shuningdek, insonning o'zini tarbiyalash va ta'lim berishni anglatadi. Madaniyat tushunchasi ma'lum tarixiy davrlar, ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalar, muayyan jamiyatlar, xalqlar va millatlar (masalan, qadimgi madaniyat, mayya madaniyati), shuningdek, faoliyat yoki turmushning muayyan sohalari (mehnat madaniyati, badiiy madaniyat, turmush madaniyati) rivojlanishining moddiy va ma'naviy darajasini tavsiflash uchun ham qo'llaniladi. Tor ma'noda "madaniyat" atamasi faqat odamlarning ma'naviy hayoti sohasini anglatadi. Garchi "madaniyat" so'zining o'zi Yevropa ijtimoiy tafakkurida faqat 18-asrning ikkinchi yarmidan boshlab qo'llanila boshlagan bo'lsa-da, ko'proq yoki kamroq o'xshash g'oyalarni Yevropa tarixining dastlabki bosqichlarida va undan keyingi davrda ham uchratish mumkin (masalan, Xitoy an'analarida chjen, hind an'analarida draxma). Ellinlar "paydeia", ya'ni "ta'lim" ni "madaniyatsiz" varvarlardan asosiy farqini ko'rdilar. So'nggi Rim davrida "madaniyat" so'zining asosiy ma'nosi bilan ifodalangan g'oyalar bilan bir qatorda o'zgacha ma'nolar majmui tug'ildi, o'rta asrlarda esa ijtimoiy hayotning shahar tarzini ijobiy baholovchi va keyinchalik paydo bo'lgan sivilizatsiya tushunchasiga yaqinroq bo'lgan boshqa ma'nolar majmui keng tarqaldi. "Madaniyat" so'zi ko'proq shaxsiy kamolot belgilari, birinchi navbatda diniylik bilan bog'liq bo'ldi. Uyg'onish davrida madaniyatning mukammalligi insonning insonparvarlik idealiga, keyinchalik esa ma'rifatparvarlar idealiga mos kelishi sifatida tushunila boshlandi.

Kundalik ongda "madaniyat" san'at, din, fan va boshqalarni birlashtirgan jamoaviy tasvir sifatida ishlaydi. Madaniyatshunoslik madaniyat tushunchasidan foydalanadi, u ijodkorlik va erkinlikni amalga oshirish sifatida inson mavjudligining mohiyatini ochib beradi. Insonni barcha mavjudotlardan ajratib turadigan narsa madaniyatdir.

Albatta, bu yerda, birinchidan, erkinlikni shaxsning ajralmas ma'naviy salohiyati, ikkinchidan, erkinlikni ongli ijtimoiy ro'yobga chiqarish sifatida ajratib ko'rsatish zarur. Birinchisiz madaniyat paydo bo'lishi mumkin emas, ikkinchisiga esa uning

rivojlanishining nisbatan kech bosqichlarida erishiladi. Bundan tashqari, madaniyat deganda biz shaxsning qandaydir alohida ijodiy harakati emas, balki insonning dunyoga universal munosabati sifatidagi ijodkorlikni tushunamiz.

Kishilarning ijtimoiy faoliyati inson mavjudligining ikki asosiy sohasida amalga oshiriladi. Bular:

- moddiy ob'ektlarni yaratish va o'zgartirish bo'yicha faoliyat (moddiy o'zgartirish faoliyati);

- shaxsning ma'naviy olamini o'zgartirishga, shakllantirishga qaratilgan faoliyat (ma'naviy o'zgartiruvchi faoliyat).

Faoliyatning ikkita asosiy turiga ko'ra, yaxlit ijtimoiy ob'ekt sifatida madaniyatning o'zaro bog'langan ikkita asosiy tarkibiy qismi ajratiladi: moddiy madaniyat, ma'naviy madaniyat.

Moddiy madaniyat odamlarning jamiyat mavjudligining moddiy sohasidagi faoliyati jarayonini tavsiflaydi. Bu moddiy o'zgartirish faoliyatida insonning muhim kuchlarining o'lchovidir, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- a) moddiy ishlab chiqarish sohasi;
- b) hayotning moddiy sohasi;
- v) insonning jismoniy tabiatining o'zgarishi.

Moddiy madaniyatni ijtimoiy hodisa sifatida tahlil qilishga odatda moddiy va ma'naviy madaniyat o'rtasidagi farq har doim nisbiy bo'lishi to'sqinlik qiladi. "Sof" moddiy yoki ma'naviy madaniyat umuman yo'q. Moddiy madaniyat har doim ma'naviy tomonga ega, chunki moddiy madaniyatdagi biron bir jarayon ongning faol ishtirokisiz sodir bo'lmaydi. Boshqa tomondan, ma'naviy madaniyat doimo o'zining moddiy tomoniga, ma'naviy ishlab chiqarishning moddiy elementlariga ega.

Lekin moddiy madaniyatni faqat moddiy narsalar bilan cheklash to'g'ri emas. Moddiy madaniyat - bu odamlarning moddiy ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirish va o'zgartirishga qaratilgan faoliyatining o'ziga xos xususiyati.

Moddiy madaniyat sifat yutuqlari bilan tavsiflanadi, ya'ni insonning tabiat kuchlarini qay darajada o'zlashtirishi, mehnat qurollarining mukammalligi, ishlab chiqarishning texnik darajasi, odamlarning texnikadan foydalanish ko'nikma va ko'nikmalari, mehnatni tashkil etish, mehnatni tashkil etish, mehnatni tashkil etish va boshqalar. odamlarning moddiy va maishiy ehtiyojlarini ta'minlash. Moddiy madaniyatning o'zagini hozirgi davrda tobora ko'proq fan yutuqlarining moddiy timsoliga aylanib borayotgan mehnat qurollari tashkil etadi va moddiy madaniyat aslida ulardan boshlangan. Texnika va texnologiya, shuningdek, ommaviy aloqa vositalari yoki aloqa vositalari (matbuot, radio, kino, televidenie, kompyuter va lazer texnologiyalari) alohida rol o'ynaydi.

So'zning keng ma'nosida texnika har qanday faoliyatning mahorati va texnikasi bo'lib, ma'nosi bilan mahorat, san'at bilan mos keladi ("texnika" atamasining o'zi

qadimgi yunoncha kelib chiqqan bo'lib, bir vaqtlar aniq san'at yoki mahorat degan ma'noni anglatadi). Texnika butun madaniyatga singib ketgan va atama sifatida ko'pincha uning sinonimi sifatida ishlatiladi, masalan: sport anjomlari, qurilish jihozlari, musiqa jihozlari va boshqalar. Aytish mumkinki, barcha moddiy madaniyat texnologiya tamoyiliga muvofiq tashkil etilgan yoki mavjud. Biroq, ma'naviy madaniyat sof texnik printsiplari asosida tashkil etilgan. Bunga mohiyatan odamlarning ongiga ta'sir qilish vositalari, ularning ruhiyatini manipulyatsiya qilish vositalari bo'lgan aloqa va ommaviy kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi yordam beradi. Zamonaviy aloqa vositalari shunchalik rivojlanganki, ular sayyoramizning sun'iy asab tizimini ifodalaydi va bu sizga mamlakatlar va mintaqalarni boshqarish imkonini beradi. Madaniyat darajasi moddiy ishlab chiqarish jarayonida qo'llaniladigan erishilgan ko'nikma va bilimlar bilan ham tavsiflanadi. Shu ma'noda turli tarixiy davrlarning "mehnat madaniyati" haqida tez-tez tilga olinadi.

Va nihoyat, yana bir muhim jihatga – madaniyatning ijtimoiy xarakteriga e'tibor qaratamiz. Madaniyat jamiyat hayotining ajralmas qismidir, u ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsdan ajralmasdir. Jamiyatsiz madaniyat bo'lganidek, madaniyatsiz jamiyat ham bo'lmaydi. Binobarin, "Bu madaniyatsiz odam, madaniyat nimaligini bilmaydi", deganda tez-tez uchrab turadigan madaniyat haqidagi oddiy tushuncha falsafiy nuqtai nazardan noto'g'ri. Bu so'z bilan biz odatda ko'rib chiqilayotgan shaxsning ma'lumoti past yoki yaxshi o'qimaganligini nazarda tutamiz. Biroq, falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, inson doimo madaniyatli bo'ladi, chunki u ijtimoiy mavjudotdir va madaniyatsiz jamiyat mavjud emas. U yoki bu jamiyat qanchalik kam rivojlangan bo'lmasin, u doimo tegishli madaniyatni, ya'ni moddiy va ma'naviy qadriyatlar va ularni ishlab chiqarish usullari to'plamini yaratadi. Yana bir narsa shundaki, madaniy rivojlanish darajasi har xil bo'lishi mumkin - kuchli yoki zaif, yuqori yoki past. Bu daraja jamiyat taraqqiyotining o'ziga xos tarixiy bosqichiga, insoniyatning rivojlanish sharoitlariga, uning imkoniyatlariga bog'liq. Ammo bu erda biz madaniyatlar tipologiyasi va ularning rivojlanish qonuniyatlari haqidagi bir qator savollarga murojaat qilamiz.

Madaniyat fenomenining o'ziga xos ta'riflarida ham, turli madaniyatlarni tasniflashda va ularning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashda ham bugungi kunda sezilarli tafovut mavjud. Ba'zi madaniyatshunoslar madaniyatni odamlarning ma'naviy ijodining mevasi deb tushunadilar va shuning uchun uni ma'naviy madaniyatga tushiradilar. Boshqalari esa antropologiya va etnografiyada shakllangan an'analarga tayanib, jamiyat hayotining ongli faoliyat doirasidan butunlay tashqarida bo'lgan barcha tomonlarini (masalan, aholi zichligi) bundan mustasno, madaniyat tushunchasiga kiritadilar. Ammo tipologiya (tasniflash) nima?

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda tipologiya deganda o'rganilayotgan ob'ektlar tizimlarini bo'lish va ularni umumlashtirilgan model yordamida guruhlash usuli

tushuniladi. Bu usul ob'ektlarning muhim belgilari, munosabatlari, funktsiyalari, munosabatlari, tashkiliy darajalarini qiyosiy o'rganish maqsadida qo'llaniladi.

Madaniyat qanday qonunlar asosida rivojlanadi, degan savolga javob berish oson emas. G'arb sotsiologiyasida madaniyatning kamida uchta muqobil nazariyasi mavjud. Bu o'n to'qqizinchi asrda juda mashhur edi. barcha jamiyatlar madaniy taraqqiyotning bir xil bosqichlaridan o'tishini ta'kidlaydigan bitta chiziqli evolyutsiya nazariyasi; madaniy relativizm nazariyasi, individual madaniyatlarning rivojlanish yo'llari o'ziga xos bo'lgan va shuning uchun birinchi navbatda, individual xususiyatlarni o'rganish zarurligini ta'kidlagan holda; ko'p chiziqli evolyutsiya nazariyasi bo'lib, u ba'zi madaniyat turlari o'xshash sharoitlarda o'xshash tarzda rivojlanishi mumkin bo'lsa-da, barcha ma'lum madaniyatlarning muntazam vorisligi faqat juda kichik darajada va faqat cheklangan madaniy komponentlar to'plami uchun o'rnatiladi.

Madaniyat tushunchasi insonning dunyoga umuminsoniy munosabatini bildiradi, u orqali inson dunyoni va o'zini yaratadi. Har bir madaniyat insonning dunyoga va o'ziga ma'lum munosabati bilan yaratilgan noyob olamdir. Boshqacha qilib aytganda, turli madaniyatlarni o'rganib, biz nafaqat kitoblar, soborlar yoki arxeologik topilmalarni o'rganamiz, balki biz odamlar yashagan va his qilgan boshqa insoniy dunyolarni kashf qilamiz. Har bir madaniyat insonning ijodiy o'zini o'zi anglash usulidir. Shuning uchun boshqa madaniyatlarni tushunish bizni nafaqat yangi bilimlar, balki yangi ijodiy tajriba bilan ham boyitadi.

Biroq, ehtimol, bu madaniyatni to'g'ri tushunish va ta'riflash yo'lidagi birinchi qadamdir. Insonning dunyoga universal munosabati qanday amalga oshiriladi? Qanday qilib u inson tajribasida mustahkamlangan va avlodan-avlodga uzatiladi? Bu savollarga javob berish madaniyatni madaniyatshunoslikning predmeti sifatida tavsiflashni anglatadi.

Insonning dunyoga munosabati ma'no bilan belgilanadi. Ma'no har qanday hodisani, har qanday ob'ektni shaxs bilan bog'laydi: agar biror narsa ma'nosiz bo'lsa, u odam uchun mavjud bo'lishni to'xtatadi. Madaniyatshunoslik uchun nimani anglatadi? Ma'no - bu alohida rolga ega bo'lgan inson mavjudligining mazmuni (shu jumladan ichki borliq): insonning dunyo va o'zi bilan munosabatlarida vositachi bo'lish. Bu dunyoda va o'zimizda nimani qidirayotganimizni va kashf qilishimizni belgilaydigan ma'nodir. Ma'noni ma'nodan, ya'ni ob'ektiv ifodalangan tasvir yoki tushunchadan farqlash kerak. Ma'no obraz yoki tushunchada ifodalangan bo'lsa ham, o'z-o'zidan u ob'yektiv bo'lishi shart emas.

Masalan, eng muhim ma'nolardan biri - sevgiga chanqoqlik - hech qanday odamning ob'ektiv qiyofasini anglatmaydi (aks holda har birimiz kimni sevishini oldindan bilib olgan bo'lardik). Haqiqiy ma'no nafaqat ongga qaratilgan, balki qalbning chuqurligi tomonidan boshqarilmaydigan (bizning ongimizdan tashqari) bizning his-tuyg'ularimizga va irodamizga bevosita ta'sir qiladi. Ma'no har doim ham inson

tomonidan amalga oshirilmaydi va har bir ma'noni oqilona ifodalash mumkin emas: ma'nolarning aksariyati inson qalbining ongsiz tubida yashiringan. Ammo bu boshqa ma'nolar ham umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lib, ko'plab odamlarni birlashtirib, ularning fikrlari va his-tuyg'ularining asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Aynan mana shu ma'nolar madaniyatni shakllantiradi.

Inson butun olamni ana shu ma'nolar bilan in'om etadi, dunyo uning uchun o'zining umuminsoniy ahamiyatida namoyon bo'ladi. Va boshqa dunyo oddiygina kerak emas va inson uchun qiziq emas. Qadriyat munosabatining ikkita boshlang'ich (asosiy) turini haqli ravishda ajratib turadi, dunyo inson uchun "o'ziniki" va "begona" kabi harakat qilishi mumkin. Madaniyat - bu inson dunyoni "o'ziniki" qiladigan, uni inson (ma'noli) mavjudot uyiga aylantiradigan universal usul. Shunday qilib, butun dunyo insoniy ma'nolar tashuvchisiga, madaniyat olamiga aylanadi. Ehtimol, hatto yulduzli osmon yoki okean tubi ham madaniyatga tegishlidir, chunki ularga inson ruhining zarrasi berilgan, chunki ular insoniy ma'noga ega. Agar bu ma'no bo'lmaganida, odam tungi osmonga tikilib qolmas, shoirlar she'r yozmas, olimlar tabiatni o'rganishga bor kuch-g'ayratini bermas, demak, eng katta kashfiyotlar ham qilmas edi. Nazariy tafakkur darrov tug'ilmaydi va uning paydo bo'lishi uchun insonning dunyo sirlariga qiziqishi, borliq sirlari oldida ajablanishi kerak (Aflotun bilim hayratdan boshlanadi, deb bejiz aytmagan). Ammo ko'p odamlarning ongini va his-tuyg'ularini dunyoni va o'z qalblarini egallashga yo'naltiradigan madaniy ma'nolar bo'lmasa, qiziqish va ajablantiradigan narsa yo'q.

Madaniyatning ta'rifi shu erdan keladi. Madaniyat - bu ma'noni qo'yish, inson hayotining ma'nosini mavjudlik ma'nosi bilan bog'liq holda ochib berish va tasdiqlash istagi orqali insonning ijodiy o'zini o'zi anglashning universal usuli. Madaniyat insonga odamlarni ruhlantiruvchi, ularni jamiyatga (millat, diniy yoki kasbiy guruh va boshqalar) birlashtiruvchi semantik dunyo sifatida namoyon bo'ladi. Bu semantik olam avloddan-avlodga o'tib, kishilarning bo'lish tarzini, dunyoqarashini belgilab beradi.

Bunday har bir semantik dunyoning zamirida madaniyatning dominant ma'nosi, semantik dominantni yotadi. Madaniyatning semantik dominantni - bu asosiy ma'no, boshqa barcha ma'nolar va munosabatlarning tabiatini belgilaydigan shaxsning dunyoga umumiy munosabati.

Shu bilan birga, madaniyat va uning semantik dominantni turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin, ammo semantik birlikning mavjudligi odamlar qiladigan va boshdan kechirgan hamma narsaga yaxlitlik beradi. Madaniyat odamlarni birlashtirib, ilhomlantirib, ularga nafaqat dunyoni tushunishning umumiy usulini, balki o'zaro tushunish va empatiya usulini, qalbning eng nozik harakatlarini ifodalash tilini ham beradi. Madaniyatning semantik dominantining mavjudligi madaniyatshunoslikning fan sifatidagi imkoniyatlarini yaratadi: madaniyatni darhol barcha jihatlarini qamrab olish mumkin emas, lekin dominant ma'noni ajratib ko'rsatish, tushunish va tahlil qilish

mumkin. Va keyin uni amalga oshirishning turli usullarini o'rganish, uni amalga oshirishning tafsilotlari va o'ziga xos shakllariga murojaat qilish kerak. Ma'nolar tizimi bir shaxsdan ikkinchi shaxsga timsollar orqali uzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mamirovich, B. A. A., Azimjon o'g'li, A. A., & Yigitali o'g'li, Q. Y. (2023). YOSHLARNI HARBIY VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING USTUVOR VAZIFALARI. Scientific Impulse, 1(9), 1432-1434.
2. Abdugani, B., Bahridin, A., Bahodir, P., & Ugli, Y. A. B. (2021). Education Is the Foundation of Sustainability. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 14-17.
3. Abdugani, B., Bahridin, A., Bahodir, P., & Ugli, Y. A. B. (2021). Education Is the Foundation of Sustainability. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 14-17.
4. Abdugani, B., Bahridin, A., Bahodir, P., & Ugli, Y. A. B. (2021). Education Is the Foundation of Sustainability. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 14-17.
5. Abdugani, B., Bahridin, A., Bahodir, P., & Ugli, Y. A. B. (2021). Education Is the Foundation of Sustainability. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 3, 14-17.
6. Mamirovich, B. A., & Oybekovich, B. U. (2022). THE ROLE OF AMIR TIMUR IN THE HISTORY OF THE PEOPLE OF CENTRAL ASIA AND THE WORLD. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(13), 828-832.
7. Mamirovich, B. A. (2022). IMPLEMENTATION OF PERSONAL DEVELOPMENT IN EDUCATION AND PATRIOTISM IN THEM FORMING EDUCATION AGE THE ROLE OF OUR ANCESTORS IN THE PROCESS. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(13), 833-838.
8. Mamirovich, B. A. (2022). IMPLEMENTATION OF PERSONAL DEVELOPMENT IN EDUCATION AND PATRIOTISM IN THEM FORMING EDUCATION AGE THE ROLE OF OUR ANCESTORS IN THE PROCESS. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(13), 833-838.
9. Mamirovich, B. A. (2022). IMPLEMENTATION OF PERSONAL DEVELOPMENT IN EDUCATION AND PATRIOTISM IN THEM FORMING EDUCATION AGE THE ROLE OF OUR ANCESTORS IN THE PROCESS. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(13), 833-838.

10. Юсупов, А., & Убайдуллаев, С. С. (2022). ЮКСАК ВАТАНПАРВАРЛИК. SO ‘NGI ILMİY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 5(2), 155-158.
11. Болтабоев, А. М. (2023). ПАТРИОТИЗМ. IQRO, 1(2), 112-117.
12. Ikhtiyor, S., Mamirovich, B. A., Bukhodirjon, Y. A., & Shokhmukhammad, M. (2021). METHODS OF USING EDUCATIONAL AND SKILLS OF STUDENTS IN TRAINING. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(8), 109-111.

